

НАВОИЙ НАЗМИДА НАВРЎЗ

Бобокалонимиз Мир Алишер Навоий «Тарихи мулуки Ажам» («Ажам подшоҳлари тарихи») асарида шоҳ Жамшид ҳақида сўзлаб, у «хусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир» бўлганлигини, салтанат тахтига ўтиргач, «жаҳон мулкани адл ва инсоф била тузган»лигини махсус қайд этади. Жамшиднинг «ғариб ихтиролари» жумласида ип ва ипак матоларини тўқиш «ишларини ароға кижургани»ни, шаҳар ва қишлоқлар барпо этганини, муҳташам бинолар курдирганини мақтов руҳида битади. Шундай иморатларидан бири «чиҳил минор» деб аталган. «Чун бу иморат туганди, – деб ёзганди Навоий, – анда азим жамшид (байрам, тўй-томоша) қилди. Ул вактеким, қуёш нуктаи эътиқодли рабиййға (бахорда кеча-кундуз тенг бўлган кун) таҳвил (бир ҳолат – жойдан иккинчи ҳолат – жойга ўтиш) илиб эрди — ул бинода тахт устида ўлтириб, адолат савти савдосин оламга мунташир (тарқатиш, ёйиш) қилди ва ул куннинг отин наврўз кўйди».

Кўринадики, Алишер Навоий наврўзни, биринчидан, кеча ва кундузнинг баҳорга тенг келиш куни («эътиқодли рабийй») деб илмий асосланган ҳақиқатни таъкидламоқда, иккинчидан, Наврўзни байрам сифатида тантанавор нишонлаш одатининг қадим-қадимдан, ярим афсонавий шоҳ Жамшид замонидан бошланганини қайд этмоқда. Муҳими шундаки, Навоий Наврўздаги тўй-томоша, шодлик-хурсандликни одил ҳукмдор Жамшиднинг «адолат савту садоси оламга мунташир қилган»лиги билан узвий боғлиқ ҳолда кўради.

«Тарихи мулуки Ажам» 1486 йилда ёзилган. Олим, мутафаккир Навоийнинг бу илмий-тарихий асаридаги Наврўзга оид қайд-таъкидлари ижодкор Навоийнинг адабий фаолиятида ҳам ўзининг бадиий ифодасини топган: биз шоирнинг улкан шеърӣй меросида наврўз, наврўз байрами, умуман, баҳорнинг фусункор латофати, ҳаётбахш таровати ҳақида кўплаб бадиий лавҳаларни учратамиз. Аввало, шунини айтиб ўтиш керакки, Навоий ўз шеърӣятида ҳам илмий асосланган тушунчани — кеча ва кундузнинг баҳорга тенг келиш куни наврўз деб аталишини бир неча бор мисраларга жойлаб ўтади. Бугина эмас. Шоир маъшуқанинг ташқи гўзал қиёфасини чизишда ана шу тушунчадан жуда ўринли фойдаланади, таносиб санъати воситасида эса қоларлик лавҳалар яратади. Ана шундай намуналардан бирини «Бадое ул-васат» девонида:

Энди гам йўқ – солди чу кўнглум аро минг сўз, —

каби шодиёна руҳдаги мисра билан бошланувчи ғазалда учратамиз. Лирик қаҳрамон – ошиқ байрамонга кўтаринки кайфиятда, у севимли ёри васлига етишганига шукроналар айтади. Ғазалнинг учинчи байтида эса куйидагиларни ўқиймиз:

Васли аро кўрдум, тенг эмиш бўйишо сочи,

Тун-кун тенг экан зоҳир ўлур, бўлди Наврўз.

Бунда маъшуқанинг тим қора сочи тунга, келишган қомати кунга қиёсланмоқда, кеча (соч) ва кундуз (қомат)нинг баробарлиги Наврўз билан, висол эса наврўз байрами билан тенглаштирилмоқда.

Навоий умрининг сўнгги йилларида ёзилган:

Эй юзуна боғи насимида ҳавойи наврўз,

Лаъл тожинг бўлуб ул боғда бўстон афрўз, –

байти билан бошланувчи шеърда эса наврўзнинг фазилати, унинг жонбахш, шифобахш ҳавоси, наврўзда киши руҳининг енгил тортиб, парвозланиши ўзига хос ифодасини топган. Шуниси алоҳида диққатга сазоворки, шоир наврўзни қутлуғ, шодиёна кун (байрам) сифатида тилга олади. Бундай талқин севгида садоқат ва вафо кўрсатган маъшуқа шаънига энг эзгу истаклар билдирилаётган ошиқ тилидан битилган мисраларда, айниқса, равшан юзага чиққан. Ошиқ вафодор ёрнинг ҳар бир туни, орзу-умидлар ушаладиган, мушқулини осон қилиб, мурод-мақсадига етказадиган қутлуғ қадр кечаси («лайлатулқадр»), ҳар бир ёруғ кунининг эса ҳаётбахш наврўз бўлишини хоҳлайди:

Зулфу рухсор ила коминга мени еткурсанг,

Ҳар тунунг қадр ўлубон ҳар кунинг бўлсун Наврўз!

Маъшуқаси билан висолга талпинаётган лирик қаҳрамоннинг аҳволи-руҳиятини, ички кечинма ва интилишларини ҳаётӣй ифодаловчи куйидаги мисраларда наврўз бевосита байрам, хурсандчилик тушунчаси билан ёнма-ён қўлланилади:

Куюннга ҳар кун бориб ҳар дам кўрай, дерман сени,

Менга ҳар кун байраму ҳар лаҳза Наврўз керак!

Навоий мавлоно Лутфӣй ғазалига ўхшаган мисраларида Наврўзнинг кенг маънодаги тушунчаси билан алоқадор ва ҳанузгача муомалада бўлган халқ мақолини усталик билан мисрага салади:

Зулфи васлин истасанг рухсори меҳр афрўзидек,

Йўқ ажаб, чун келиши билгурур наврўзидек.

Навоий талқинида наврўз табиатнинг уйғониши, жонланиши, янгилиниши ва покланиш фасли — баҳор ҳамдир. Баҳор эса бутун мавжудотга қайтадан ҳаёт бағишловчи, кишилиқ қалбида меҳр-муҳаббат, севги-садоқат туйғуларини уйғотувчи, шоирнинг жуда чиройли таъбири билан айтганда, ҳатто қуруқ ёғочдан ҳам гуллар ундирувчи сеҳрли ва жонбахш хусусиятга эга:

Жамоли васф этармен ҳамдамим ул гўлғуз ўлғоч

Қуруқ шох ўйлаким зоҳир қилур гуллар баҳор ўлғоч!

Худди шу боисдан ҳам шоирнинг қатор шеърларида ҳаётсеварлик ғоялари ва гўзаллик мадҳи, эзгу орзу-истаклар баёни ва нозик ҳис-туйғулар ифодаси наврўз – баҳор – гул-ишқ тугёни, висол айёми тизмасида уйғун тарзда кўзга ташланади. Бу жиҳатдан «Наводир уш шабоб» девонида учровчи қуйидаги байт эътиборлидир:

Бодаю ишқу шабоб айёмига фасли баҳор

Панд кетсунким – эрур ошифталигларнинг чоғи.

Ҳа, шоир таъкидлашича, наврўз – гул фасли, у келгач, олам гулга беланиб, чаман гулистонга айланади: Наврўзни фақат баҳор билан, висол айёми билан қиёслаш мумкин:

Ғунчага хандон била ҳуснинг у гули хуррам баҳор,

Хаттинг андоқ, сабзаким, бўлғай анга ҳамдам баҳор.

Навоий ғазалларининг бирида баҳор ёмғири афсонавий ҳаёт суви –«ҳайвон зулоли» билан тенглаштирилади – у бутун борлиққа қайта жон бахш этиб, мавжудотни, шоир ибораси билан айтганда «тирилтиради», сабза киприкларига қўнган ёмғир томчилари эса, шоир тасвирида, севинч кўз ёшларидир:

Булут ҳайвон зулоли бирла турғузди ҳаво жонин,

Севинмак ишқидан шадоб қилди сабза маржонин.

Эмастур сабзаю лолаки – жола тошидан гардун

Кўтортиб ер юзин, ҳар сори зоҳир айлади қоним!

Шоир яна баҳор фаслининг яратувчилик кудрати, баҳор ёмғирининг ҳаётбахш фазилати ҳақида сўз юритади:

Чамани баҳри латофат бўлди майсон дурлари бир

Қизил толдек муҳайё қилди ҳар ён шоҳи маржоним.

Баҳор фасли, наврўз айёми, гуллар чамани инсонларга куч-ғайрат, кўтаринки кайфият бағишлайди, янги-янги орзу-умидлар, завқу-шавқ улашади, дейди Алишер Навоий.

Навоий наврўз, баҳор, гул мавсумини инсонлар бахту саодати, хурсандчилик билан бирга кўшиб куйлаган.

Мувофиқ кийдилар – бўлмиш магар наврўз ила байрам,

Чаман сарви яшил хилъват менинг сарвиравоним ҳам.

Демак, Наврўз гул, шодлик, дўстлик, меҳнат, шунингдек у ҳам тарихий, ҳам навқирон байрамдир.

Халқ тарихининг бир таркибий қисми бўлмиш миллий урф-одатлар байрами бўлмиш Наврўз ҳозирги кунда кўп миллатли Ўзбекистон халқлари дўстлиги мустақиллигини таъминлаш, Ватаннинг бахт, саодат, равнақи учун хизмат қилади.*

***Юкоридаги уша асар**